

Labor market of Ukraine in the crisis period was analyzed. At present the most burning areas of the national labor market development are: professional and qualification disbalance of labor force demand and supply; inadequate utilization of the employed labor force; constantly high level of poorly productive informal employment; contradiction of the branch employment structure and the need for innovative development of the economy.

Key words: labor market, labor force, unemployment, employment.

УДК 336.225.621+336.226.11+336.227.

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ З МЕТОЮ ЇХ ДЕТІНІЗАЦІЇ

Л.М. ХУДОЛІЙ, доктор економічних наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Л.В. БАРАБАШ

Уманський національний університет садівництва

У статті розглянуто особливості основних проблем тінізації економіки України, їх впливу на обсяги надходжень податку на доходи фізичних осіб та напрями вдосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб контексті окреслених явищ

На сучасному етапі економічного і соціального розвитку України податок на доходи фізичних осіб набуває рис одного з основних важелів регулювання фінансово-економічних процесів держави. Однак задіяння цього ресурсу на повну силу перешкоджає високий рівень тіньового сектору у сфері оподаткування доходів фізичних осіб.

Поширення тіньового сектору економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом ключовими глобальними ризиками майбутнього десятиріччя [16]. Під тіньовою економікою мається на увазі «ринкове виробництво товарів та послуг, як заборонених, так і не заборонених законодавством, яке не враховується офіційною статистикою національного продукту і не пов'язане з будь-якими зобов'язаннями зі сплати податків державі» [3].

Проблемам дослідження явища тіньової економіки та шляхам її запобігання присвячено праці таких вчених як З. Варналії [3, 9], О. Турчинов [11, 12], О. Засанська [2] та інші.

Методика досліджень. Теоретико-методологічною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. При проведенні дослідження використовувалися методи дедукції – при теоретичному осмисленні проблеми; горизонтального аналізу – при розгляді

сум надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України; індукції – при формуванні висновків. Відображення результатів дослідження здійснювалося з використанням табличного та графічного способів.

Результати досліджень. Сама структура тіньової економіки є складним механізмом, чутливим до впливу різних чинників і умов. Причинами виникнення такого явища, як тіньова економіка, є ряд факторів, які умовно можна розподілити на економічні, соціальні, правові та загальнодержавні.

Серед економічних слід виокремити кризові явища у фінансовій системі країни; високі ставки, значну кількість, занадто високий рівень та складний механізм розрахунку податків; встановлення пільгових умов функціонування для окремих суб'єктів господарювання; прагнення підприємців одержати надприбутки; взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами.

Соціальні умови виникнення тіньової економіки характеризуються низьким рівнем життя населення; високим рівнем безробіття та орієнтацією населення на отримання доходу будь-яким способом; нерівномірним розподілом валового внутрішнього продукту.

До правових передумов виникнення тіньової економіки відносяться слабе забезпечення правоохоронних структур необхідними матеріально-технічними ресурсами; низький рівень правового пізнання та правової культури населення; слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах; необмежене нормативно-правове поле у державному законодавстві та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій; відсутність чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльністю.

Серед факторів виникнення неформального сектору економіки на державному рівні називають корупційність державних служб різноманітних владних структур, контрольних служб: податкової, санепідконтролю, пожежної безпеки тощо; умови, що дають змогу використовувати державне майно та майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управліннями; можливість лобювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях через залучення фірмами до свого штату у вигляді «консультантів» посадових осіб вищих та найвищих рангів.

Таким чином поєднання в різних комбінаціях чинників, які зумовлюють виникнення явища тіньової економіки, призводить до її неоднакових масштабів, а її прихований характер (ухилення від обліку, контролю та реєстрації) можливості оцінювання масштабів цього явища досить обмежені.

Основними проблемами тіннізації економічних відносин визнано тіньову зайнятість та тіннізацію фінансових потоків [18]. Проблема тіньової зайнятості у глобальному контексті пов'язана з досягненням цілей розвитку тисячоліття щодо подолання бідності. У вузькому контексті державного рівня оподаткування тіньова зайнятість провокує зниження платників та, як наслідок – податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Природа тіньової зайнятості має регіональні та секторальні специфічні особливості. Тіньовий сегмент ринку праці у країнах, що розвиваються, значним чином формується за рахунок низько кваліфікованих та, відповідно, низькооплачуваних робочих місць. В Україні особливості ринку праці полягають у наявності пропозиції нелегальних робочих місць як в низько-, так і у середньо- та високооплачуваних сегментах, а також у поширенні комбінованих форм оплати праці, які включають легальну та нелегальну складові.

Зважаючи на особливий характер тіньової зайнятості, можливим є лише дослідження офіційного рівня зайнятості і безробіття в Україні, а також виявлення їх впливу на надходження податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України. В цілому період 2003 – 2011 рр. характеризується спадними тенденціями відносно рівня зайнятості та, відповідно, зростаючим характером рівня безробіття. Так, зростання рівня безробіття населення у 2003 – 2011 рр. склало 1,2 в.п., а зростання рівня безробіття – також 1,2 в.п., що, безперечно, вплинуло на обсяг надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України (рис. 1)

Рис. 1. Вплив рівня зайнятості та рівня безробіття населення на надходження сум податку на доходи фізичних осіб у 2003 – 2011 рр.*

* *обрахований автором за [5; 6; 15]*

Характеризуючи залежність між рівнем зайнятості населення та обсягами акумульованих до бюджету сум податку на доходи фізичних осіб (рис. 1), слід відзначити прямо протилежні тенденції у даних показниках. Якщо темп приросту рівня зайнятості населення з 2003 по 2008 роки склав лише 0,5 в.п., то темп приросту сум надходжень податку за даний період – 70,6%. У 2009 році спостерігаємо зниження як рівня зайнятості – на 2,4%, так і обсягу надходжень податку на 1,4 млн грн. Поліпшення ситуації відзначається у 2010 – 2011 роках: рівень зайнятості зріс на 0,7%, а обсяг сум акумульованого податку – на 6,5 млн грн або на 14,6% у 2010 році; у 2011 рівень зайнятості підвищився

ще на 0,2%, а сума сплаченого до Зведеного бюджету податку на доходи фізичних осіб склала 54,1 млрд грн, що перевищило аналогічний показник 2010 року на 3,1 млрд грн (6,1%).

Розглядаючи наведений вище показник на регіональному рівні, слід зазначити, що Черкаська область є одним з перспективних регіонів для економічного розвитку. А тому це додатково спонукає до дослідження рівня зайнятості та рівня безробіття по зазначеному регіону та їх впливу на рівень надходження податку на доходи фізичних осіб (рис. 2).

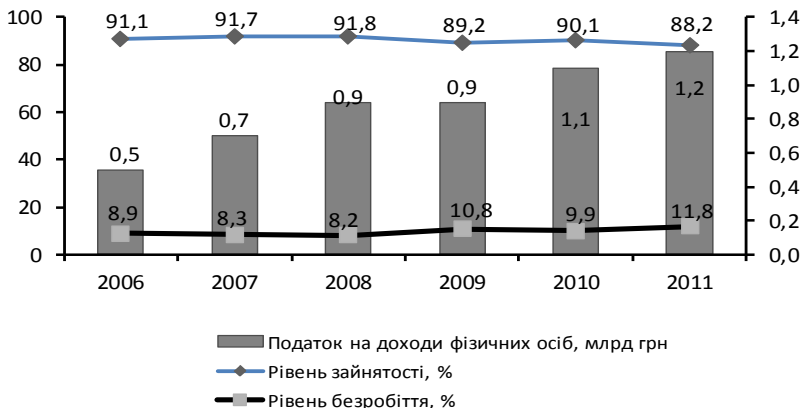

Рис. 2. Вплив показників рівня зайнятості та рівня безробіття населення на суми надходжень податку на доходи на доходи фізичних осіб по Черкаській області у 2006 – 2011 роках, %*

* розраховано автором з використанням [13] та даних ДПА в Черкаській області

Загальні показники рівня зайнятості населення Черкаської області (рис. 3) у період з 2006 по 2008 рік демонструють тенденцію до підвищення з 88,5% до 91,8%. Проте період кризи спровокував зниження показника у 2009 році до 89,2%, тобто на 2,6%. Післякризове відновлення економіки відобразилося збільшенням рівня зайнятості населення до 90,1% у 2010 році, а в 2011 знову відзначається спад до 88,2%. Загальне ж відхилення згаданого показника за досліджуваний часовий лаг склало 0,8% в сторону зменшення. Рівень безробіття, зафіксований у Черкаській області, також демонструє незначні коливання: якщо у 2008 році показник фіксувався на позначці 8,2%; у 2009 він збільшився на 2,6%, в 2010 році – знизився до 9,9%, а в 2011 – підвищився до рівня 11,8%. Загальне підвищення рівня безробіття за досліджуваний період складає 0,8%. Щодо сум надходжень податку на доходи фізичних осіб по Черкаській області, то зростання рівня безробіття сприяло зниження рівня акумульованих сум лише у 2009 році.

Найбільш сприятливим періодом для підвищення рівня тіньової

зайнятості та, відповідно, зростання рівня офіційного безробіття, як доводять рис. 1 – 3, є кризові періоди в економічній сфері країни. Саме кризові явища 2008 – 2009 років негативно вплинули на дієвість важелів управління, що спричинило послаблення важелів протидії тінізації економічних відносин.

Зважаючи на те, що визначити обсяги тіньової економіки точно неможливо, надамо характеристику її масштабів в Україні, використавши дані офіційної статистики. Вивчення динаміки обсягів тіньової економіки України у 2004 – 2011 рр., оцінених різними методами [8], дає змогу відзначити, що масштаби тіньової економіки за цей період були неоднакові і змінювалися нерівномірно (рис. 3).

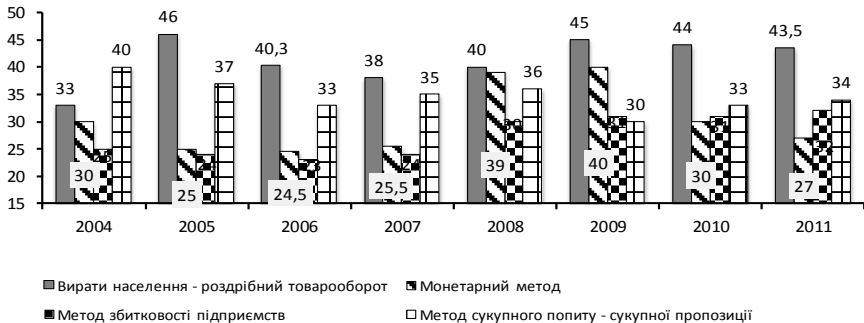

Рис. 3. Рівень тіньової економіки України у 2004 – 2011 рр., визначений різними методами, % від ВВП*

* висвітлені за [8]

Тенденції тінізації економіки України протягом досліджуваного періоду супроводжуються значними коливаннями, засвідченими різними методами її обрахунку. Визначаються наведена динаміка реакцією суб'єктів господарювання на кризові явища в економіці країни [195]. Проте більш цікавим є порівняння рівня тінізації економіки України та країн Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (рис. 4).

Найбільше зростання обсягів тіньової економіки в Україні було зафіксовано у період з 2007 по 2009 роки: з 28,0% у 2007 р. до 39,0% у 2009 р. Причиною цього є, насамперед, посилення фінансової кризи. Водночас глобальна криза та світовий економічний спад у цілому призвели до збільшення обсягів тіньового сектора у світі; хоча, порівняно з країнами ОЕСР, масштаби тінізації економіки в Україні значно вищі.

За оцінкою Ф. Шнейдера, експерта ОЕСР, рівень тіньової економіки в цілому в Європі становить близько 20%, а в Україні – 52,8% від ВВП. При цьому значно краща ситуація спостерігається у північних країнах: скандинавських (9 – 15% від ВВП), Великобританії (10%), Франції (16%),

Німеччині (14%); середня – в Італії та Іспанії (25%), Греції (30 – 35%); та найскладніша – у постсоціалістичних країнах (Естонія, Латвія, Румунія, Болгарія та інші), де тіньовий сектор сягає 40% [7].

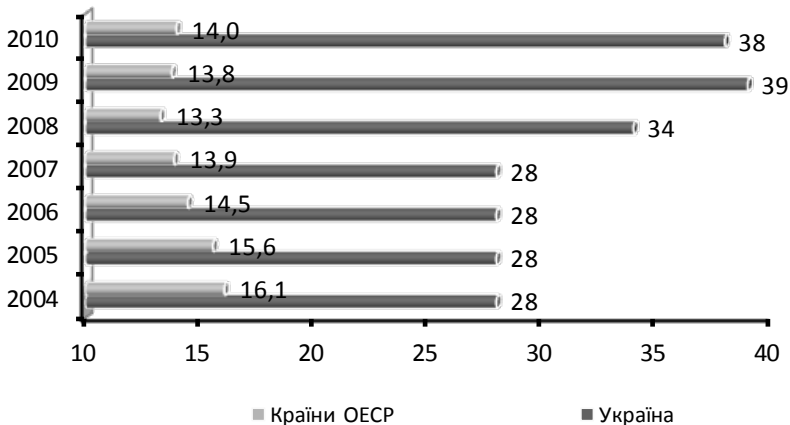

Рис. 4. Обсяги тіньової економіки в Україні та країнах ОЕСР у 2004 – 2010 рр., % від ВВП*

* узагальнено автором за [19]

Традиційно причиною тінізації економіки називається надмірний податковий тягар. Саме тому на сучасному етапі існування механізму оподаткування доходів населення все більше питань виникає щодо доцільності та ефективності використання саме пропорційного (лінійного) методичного підходу в оподаткуванні доходів фізичних осіб. Загальновідомо, що до 2004 року оподаткування доходів фізичних осіб здійснювалося за прогресивною шкалою. Саме тому доцільним і навіть необхідним є порівняння колишньої та діючої систем оподаткування доходів фізичних осіб з метою визначення оптимального методичного підходу в даному секторі податкової системи, що зумовлюється, передусім, визначенням рівня податкового навантаження.

На нашу думку, рівень податкового тягара (податкового навантаження) при оподаткуванні доходів фізичних осіб слід визначати як відношення обсягу сплаченого особою податку до загальної суми її основних і побічних доходів (табл. 1).

Спостерігаємо ситуацію, коли протягом досліджуваного періоду відбувається постійне зростання як рівня доходів населення, так і сум акумульованого податку на доходи фізичних осіб. Зокрема, суми надходжень податку протягом досліджуваного періоду зросли на 48,8 млн грн (119,3%), а суми доходів населення – на 1410,2 млн грн (152,1%).

1. Вихідні дані для розрахунку рівня податкового тягара (навантаження) на доходи фізичних осіб у м. Умань та Уманському районі в 2003 – 2011 роках*

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Відхилення (+,-) 2011 р. до 2005 р.
Сума сплаченого фізичними особами податку на доходи фізичних осіб, млн грн	40,9	60,2	77,1	78,4	91,7	89,7	+48,8
Сума сукупного доходу жителів (по м. Умань та Уманського району), млн грн	927,3	1186,4	1604,1	1658,6	2073,3	2337,5	+1410,2
Рівень податкового тягара (навантаження), %*	4,4	5,1	4,8	4,7	4,4	3,8	-0,6

* згруповані автором за [5; 6; 15]

* розрахований автором

Проте динаміка рівня податкового тягара (навантаження) на доходи фізичних осіб, розрахована для різних економічних рівнів – держави, області та досліджуваного регіону – демонструє незначні відхилення показника між ними. Причому найнижче значення досліджуваного показника спостерігаємо на рівні регіону (рис. 5).

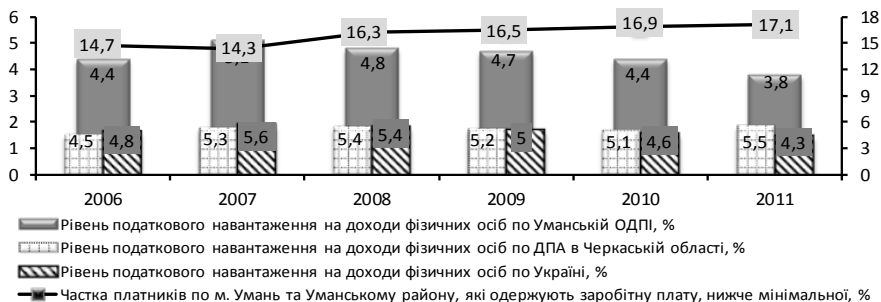

Рис. 5. Рівень податкового навантаження на доходи фізичних осіб по Уманській ОДПІ, ДПА в Черкаській області та в цілому по Україні, %*

* розрахований автором за даними Уманської ОДПІ, ДПА в Черкаській області, Управління ПФУ в м. Умань та Уманському районі

Рівень податкового навантаження на доходи фізичних осіб по Черкаській області в переважній більшості протягом досліджуваного періоду є вищим, ніж по Україні в цілому, а показники по Уманській ОДПІ Черкаської області є нижчими за загальнообласні. Це пояснюється тим, що в кожній з областей (районів) різний рівень доходів населення, що безпосередньо впливає на рівень податкового навантаження.

Щодо податкового навантаження на доходи населення м. Умань та Уманського району, то на початок досліджуваного періоду його рівень фіксувався на 4,4%. Однак у 2007 році показник демонструє значне зростання – до 5,1%, що зумовлено підвищенням рівня ставки оподаткування. Протягом наступних 2008 – 2011 років відзначається спад показника податкового навантаження до 3,8%. Проте зазначені зміни викликані передусім тим, що значна частка платників одержують заробітну плату, нижче встановленої державою мінімальної заробітної плати (рис. 4), а отже – приховують власні доходи та зменшують суму податку до сплати.

Порівняння показників рівня податкового навантаження та частки платників, які одержують заробітну плату нижче рівня мінімальної доводить їхню взаємообернену залежність: як тільки частка платників збільшується – рівень податкового навантаження спадає. Це свідчить про значний обсяг прихованих доходів, які не підлягають оподаткуванню. Проте більшість платників податків вважає, що податки на доходи населення в Україні є завищеними. Водночас статистика стверджує, що формально Україна не належить до держав світу з найвищими податками. Частка ВВП, яка акумулюється в податкові надходження, в нашій країні серйозна. Проте, навіть враховуючи внески на соціальне страхування, вона у відсотковому вимірі співвідноситься з більшістю європейських держав. Хоча й існує чимало країн світу із нижчим податковим навантаженням (табл. 2).

2. Податкове навантаження на заробітну плату фізичних осіб у деяких країнах світу, Європи та країнах пострадянського простору у 2008 р

Країни світу		Країни Європи		Країни пострадянського простору	
Країна	Рівень податкового навантаження, %	Країна	Рівень податкового навантаження, %	Країна	Рівень податкового навантаження, %
Австралія	22,2	Угорщина	39,4	Азербайджан	24,8
США	9,6	Данія	50,0	Україна	43,4
Японія	14,5	Швеція	36,4	Росія	31,8
Індія	18,4	Франція	46,1	Білорусь	44,1
Китай	46,0	Італія	43,2	Грузія	22,6
Сінгапур	14,1	Англія	11,3	Вірменія	23,4
ОАЕ	14,1	Іспанія	37,6	Казахстан	17,8
Єгипет	28,8	Польща	33,8	Киргизія	23,7
Ізраїль	5,9	Німеччина	21,7	Литва	35,2
Канада	12,3	Італія	43,2	Латвія	27,2
Туреччина	24,5	Швейцарія	17,2	Естонія	38,3
Аргентина	29,4	Чехія	39,5	Молдова	31,6

Інформація про податкове навантаження в країнах світу, Європи та пострадянського простору показує, що держави, які перебувають на різних щаблях економічного розвитку та соціального добробуту, можуть мати схожий розмір податкового навантаження на доходи фізичних осіб у вигляді заробітної плати.

Однак подолання факту приховування доходів населенням в сучасних економічних умовах України є необхідним і неможливе без удосконалення механізму оподаткування доходів фізичних осіб, який би сприяв встановленню принципу справедливості в оподаткуванні, спонукаючи платника до адекватної податкової культури і відповідальності за сплату податку.

З цією метою пропонується впровадження поділу платників податку на доходи фізичних осіб на групи відповідно до джерел одержуваних ними доходів. Такий підхід підвищить рівень соціальної справедливості оподаткування громадян, а також певним чином відобразатиме основні світові тенденції оподаткування.

Зокрема, світовий досвід останніх років щодо реформ у сфері оподаткування доходів населення окреслює такі напрями як розширення бази оподаткування, спрощення процедури адміністрування, зниження рівня податкового тягара та впровадження комплексного підходу в оподаткуванні, метою якого є поєднання елементів прогресивного і пропорційного підходів [14]. При цьому за основу кожною країною береться одна з відомих на сьогодні форм побудови системи оподаткування – шедулярна чи глобальна. Перша започаткувалася у Великій Британії і в своїй основі має поділ доходів залежно від їх видів на частки – шедули, кожна з яких оподатковується окремо, а платниками виступають безпосередньо фізична особа, що отримує дохід, та сім'я такої особи [10, с. 69]. У США існує чотири категорії платників: самотній громадянин, самотній голова сім'ї або голова домогосподарства, одружена пара, яка розраховує роздільні доходи та одружена пара, яка має сукупний дохід [16, с. 451].

На сьогодні в Україні відсутня класифікація фізичних осіб по відношенню до сплати податків. Проте саме її запровадження сприяло б прояву лояльності держави до платника в оподаткуванні його доходів, виявленню прихованих доходів населення та виховання в населення податкової культури належного рівня. Тому для забезпечення справедливості в оподаткуванні та виконання податком на доходи фізичних осіб суспільно-соціальної функції нами пропонується поділити їх на групи відповідно до видів доходів (табл. 3).

3. Групи фізичних осіб – платників податку відповідно до видів доходів*

Група платника	Вид доходу
А	Основний (за винятком підприємницького)
Б	Основний (за винятком підприємницького), побічний
С	Основний (підприємницький)
Д	Основний (підприємницький), побічний
Е	Основні і побічні доходи

** пропозиція автора*

Подібний поділ платників має на меті врахування інтересів кожної окремої особи, організацію індивідуального підходу при здійсненні процесу оподаткування та забезпечить більш ефективне функціонування механізму оподаткування доходів фізичних осіб. Це сприятиме більш справедливому визначенню бази оподаткування, застосуванню ефективної в кожному окремо взятому випадку адаптивної ставки податку, а також надання обгрунтованих податкових пільг.

Висновки. Неформальна зайнятість та тонізація доходів населенням є ризиком стабілізації бюджету та досягнення цілей економічного реформування держави. Існуючий масштаб тінзації ринку праці та наявність високого відсотка приховуваних доходів, зокрема, зазначення заробітної плати нижче рівня мінімальної, негативно позначається на обсягах надходжень податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України. Тому впровадження такого «індивідуального» підходу до оподаткування доходів фізичних осіб як поділ платників на групи відповідно до видів доходів та застосування адаптивних ставок податку на доходи фізичних осіб сприятиме виведенню доходів з неформального сектора економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості // Банківська справа. — 2007. — № 2. — С. 56 – 66.
2. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тінговою економікою // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 5. — С. 76 – 84.
3. Обсяг тінгової економіки України – не менше 350 млрд грн на рік [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. — 20.08.2012. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/2012/08/20/285972>
4. Статистичний щорічник України за 2005 рік / За редакцією О. Г. Осауленка. — Видання Державного комітету статистики України, 2006р. — 575 с.
5. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За редакцією О. Г. Осауленка. — К.: Август Трейд, 2011. — 560 с.
6. Теневой сектор в экономике Европы пошел в наступление [Электронный ресурс] // Новые Известия. — 2009. — 21 апреля. — Режим доступа: <http://www.novopol.ru/text66378.html>.
7. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання: аналітична доповідь. — К.: НІСД, 2011. — 31 с.
8. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З.С. Варналія. — К.: Вид-во НІСД, 2006. — 576 с.
9. Ткаченко Н. М. Податкові системи країн світу та України. Облік і звітність: Навчально-методичний посібник / Під загальною редакцією Н. М. Ткаченко. — К.: Алеота, 204. — 554с.
10. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. — К., 1996. — 199 с.

11. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. — К.: Вид-во Ар-тЕк, 1995. — 300 с.
12. Черкашина у цифрах 2010: Статистичний збірник / За редакцією В. П. Приймак. — 151 с.
13. Швабій К. Податок з доходів фізичних осіб: проблеми і перспективи / К. Швабій // Вісник податкової служби України. — 2010. — № 6 (лютий).
14. Щомісячний моніторинг основних індикаторів бюджетної та банківської систем України станом на 01.01.2012 [Електронний ресурс] / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. — Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitor%20Mounth-2011/2011_12_bank&budget_new_ukr.pdf.
15. Якушик І. Д. Податкові системи зарубіжних країн: Довідник / І. Д. Якушик, Я.В. Литвиненко. — К.: «МП Леся», 2004. — 480 с.
16. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011 / World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>
17. Pleskachevskiy V. The underground economy: a threat to democracy, development and the rule of law [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingDetails_E.asp?DocID=13532
18. The Influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/ShadEcOECD2010.pdf>.

Одержано 29.11.12

В статье рассмотрены проблемы теневой экономики в сфере налогообложения доходов физических лиц. Обосновано влияние неофициальной занятости граждан на суммы поступлений налога с доходов физических лиц. Предложено во избежание в дальнейшем сокрытия доходов гражданами внедрения распределения плательщиков на группы соответственно источников получения дохода с одновременным применением адаптивных ставок налога на доходы физических лиц.

Ключевые слова: *теневая экономика, скрытая занятость, налог на доходы физических лиц.*

The problems of the shadow economy in the field of personal income taxation were considered in the article. The impact of hidden employment on personal income tax collections was substantiated. To avoid further concealment of income it was suggested to divide tax payers into groups according to the sources of their income along with the application of adaptive personal income tax rates.

Key words: *shadow economy, hidden employment, personal income tax.*